

Սեպհական գումարը: Ո՞վ կարող է լինել «ի ծառայութիւն» չորրորդը: — Անշուշտ եւ միմիայն վրացիք:

Ապստամբների քառանուն ցանկի վերականգնումը նորից ապացուցում է, թէ փոքրիկ Մարդաստանի մասին խօսք չի կարող լինել: Ապստամբում մեծազօր Սեպհական գումարը Վասպուրական գումարն էր, իսկ լայնատարած կողմն Սեպհական զնդին՝ Վասպուրականը:

(Ծարումակելիի:)

ԹԱԴԵՂՍ ԱԻԴԱԼԻԿԵԱՆ

Երևան, 22 Հոկտ. 1925:

Հ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՀՅՅ ԳՐԵՐՈՒ ԶԵԽՍՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Տես ՀԱ. 1924, էջ 539.)

(Ծարումակություն):

Հ Յ Յ Յ.

Ամենահին ժամանակներէն արդէն երկաթագրի մէջ տառիս ձախակողմեան կէտը ջնջուելով՝ մացած էր միայն երկու կլրակ, այսպէս կը գտնենք նաեւ Հեթում Ա. Թագաւորի դրամի արձանագրութեան մէջ, ուր գրեթէ Յ թուառ նշանին ձեւն (Յիսուսն, էջ 232): Կրկին նշանին ձեւն ունի (Յիսուսն, էջ 232): Կրկին բոլորակները իրար կապող միջին թեւը գծադրութեան մէջ որոշ դժուարութիւն կը հանէր. ուստի գիւրութեան համար գրիները մտածած են նախ շինել մեծ կիսալուսին մը, յետոյ մէջ տեղէն գիծ մը քաշել, ուղիղ կամ ալեծածան: Անդէն գիծ մը քաշել, ուղիղ կամ ալեծածան: Ուղիղ ձեւով կ'ըլլայ թ, ալեծածան ձեւով թ: 1028 թուի արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 19): Այսուհետեւ միջին գիծը կը յապատճի եւ կը մնայ միայն կիսալուսինը: Հ ձեւով, ինչպէս կը գտնենք Տեկորի 964 թուի արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 15), բայց ամբողջ տողին կը գտնենք Տեկորի 964 թուի արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 15): Բայց արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 15): Բայց այս երկուքն ալ բացառիկ բաներ են եւ յաջողութիւն չեն գտած:

Կորին ալ ամբողջ տողի վրայ: Ասոնց ուղիղ շաբանակութիւններն են բոլորգիր յ. Եւ նօտր, ձեւերը, որոնց հնագոյն օրինակը կը գտնենք Կոդովութի 999 թուի ձեռագրին մէջ: Կայ եւ ասոր քիչ մը զարդարուն ձեւը ն, ինչպէս կը գտնենք Տուտերգույն յիշատակարանին մէջ (Այրարատ, էջ 167) եւ այլուր:

Արդի ձեռագրին մէջ յ ունի միեւնոյն ձեւը եւ պոչն նետուածքով միայն կը տարբերի. մերթ պարզ յ ձեւով, մերթ ալեծածան իբր ա ձեւով, մերթ դէպի աջ երկարած եւ սիւնէն գուրս եւ լած, մերթ դարձած իբր շ եւ մերթ ալ տճկ: Օրին ձեւով, բոլորն ալ ստորնական:

Ն, ն, ն.

Երկաթագրի մէջ երկու ձեւ ունէր տառս. հորիզոնական գլխով եւ կեռ կտուցով: Առաջին ձեւին շարունակութիւնն է բոլորգիր Ա ձեւը որ կը գտնենք գործածուած 8 անգամ երերցի 1028 թուի արձանագրութեան մէջ, մէկ անգամ ալ նոյն թեք գլխով: Ասոնց մէջ երկու սիւները հաւասար են եւ կտուցը հորիզոնական գիծ մ'է: Այլուր այս ձեւը չկայ, եւ ինչպէս երկաթագրի, նոյնպէս եւ բոլորգրի մէջ կը խափանուի, ասպարգով թողելով կեռակտուց ձեւին: Ասիկա բոլորգրի մէջ կուտայ ն: Ասոր ալ տարբերակները քանի մը տեսակ են. նախ կայ երկու սիւները հաւասար ձեւով, ինչպէս է գր. Տուտերգույն ձեռագրին մէջ՝ 1154 թուէն (Այրարատ, էջ 167). աւելի յետոյ կը տարածուի հանհաւասարսիւներով ձեւը: Երկրորդ ունինք զարգացած կտուցով ձեւը. այսպէս՝ Կոդովութի 999 թուի ձեռագրին մէջ զրիշը սովորական ձեւով ն գրելէ յետոյ, կտուցին ծայրէն նոր հորիզոնական գիծ մ'ալ կ'երկարէ շ, լ տառերուն սոբին պէս: Ասիկա կրնայ մասմէ անոր համար լլլալ որ նոյն գրտութեան մէջ ձ տառն ալ, ինչպէս տեսանք, շշտի ն տառին ձեւն ունի, եւ հետեւաբար կտուցի մեծութիւնը կրնար ըլլալ միջոց՝ տարբերելու համար այդ երկու գրերը: Աւելի յետոյ կտուցի այս ձեւն ալ կը խափանուի:

Ն տառէն երկու ուրիշ ձեւ ալ ունինք. նախ որորուն ձեւով՝ իբր ն, որ կը գտնենք Յ անգամ Կեշանուցի 1335 թուի արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 26), երկրորդ՝ Հ ձեւով, որ կը գըտնենք մէկ անգամ Տեկորի 964 թուի խաչքարի արձանագրութեան մէջ (Ծող., թ. 15): Բայց այս երկուքն ալ բացառիկ բաներ են եւ յաջողութիւն չեն գտած:

Արամեան օճով տառիս համար հնարևած է և ձեւը, որու մէջ կտուցը փոխանակ դէպի ձախ

ծոելու՝ գէպի աջ ոլորուած է, ասով տառը ճշշտիւ կը նմանի ի ձեւին, միայն հոս տակի մասը ո ձեւն ունի, մինչ առաջնին մէջ ո ձեւով է: Այս ձեւը անոր համար է որ կտուցը տառին մարմնէն դուրս երկարելով՝ ուրիշ գրերու միութիւնը չխանգարէ տպագրական արուեստի մէջ (յատկապէս մ տառին հետ):

Արդի ձեռագրին մէջ տառս սովորաբար բոլորգիրն ձեւին համեմատէ. բայց գլուխը կրնայ նաև աւելի վարէն եւ կամ աւելի կամ նուազ մեծ առնուիլ. նոյնպէս տակի մասը փոխանակ ո ձեւով ըլլալու՝ կրնայ ալեհեւ ըլլալ. Կարելի է նաև Արամեան ձեւին պէս դուրս բերել, այն ժամանակ տառս ֆրանս. ձեռագիր և ձեւը կը ստանայ: Վերջապէս ձեռագրին մէջ շատ սովորական է և ձեւը: Ասիկա ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ն տառին կտուցը, որ համառօտութեան համար հնարուած է եւ նախապէս միայն բառավերջը կը գործ ածուէր, իսկ հիմայ ամէն տեղ ալ կրնայ գործածուիլ եւ իր գիւրութեան պատճառաւ կը սպառնայ և ձեւը ամբողջապէս վտարել գործածութենէ: Սովորական գրութեան մէջ ֆրանս. ո գրին ձեւն ունի. բայց կրնայ պոչը աւելի երկարել, գէպի վար թեքուիլ եւ կամ շատ աւելի վեր բարձրանալ՝ գրեթէ ֆրանս. ձեռագիր թ գրին պէս: Ն տառի այսպիսի ձեւ մը հինէն աւանդուած չէ եւ հաւանաբար ժլ. դարուն հնարուած է:

Հ Ա Յ .

Ինչպէս երկաթագրի, նոյնպէս եւ բոլորգրի մէջ զանազան ձեւեր ունի տառս, որոնք բոլորն ալ նախորդ երկաթագիր ձեւերու շարունակութիւնն են: Այսպէս՝

1. Երկաթագրի երկրորդ ձեւին նման. ձեւ մը՝ որ արդի բոլորգիր շ տառէն այն տարբերութիւնն ունի, որ գլխի կրութեան տեղ կայ բաւական երկար բութ նշան (՝) եւ պոչն ալ վայրահակ է: Այս ձեւը կը գտնենք Տուտէորդւոյն ձեռագրին մէջ, 1154 թուէն, անցման գրով (Այրարատ, էջ 167):

2. Ճշտիւ նոյնը, բայց առանց վայրահակութեան, պոչը ուղիղ պահէլով՝ այսպէս կը գտնենք Էջմանի թ. 2679 ձեռագրին մէջ՝ 971 թուէն (Շողակաթ, թ. 36):

3. Յն հ տառին նման ձեւ մը, պոչը վայրահակ, ինչպէս առաջին ձեւը, բայց գլուխը փոխանակ պարզ բութ նշան մը ձեւացնելու՝ ալեհեւ է, իբր ։ Այսպէս կը գտնենք տառս Մարգիս Գլանորեցոյ օրինակած թուղթ Շնորհալոյ բոլորգիր ձեռագրին մէջ՝ 1317 թուէն (Այսական, էջ 136):

4. Խպտի Շ տառին նման ձեւ մը, միայն թէ տակը բութ ձեւով վերջացած՝ ինչպէս լտ. Ծ եւ ամբողջը տողէն վեր գրուած. ասիկա՝ որ երկաթագրի 5րդ ձեւին շաբունակութիւնն է, գործածուած է կոգովածի 999 թուի ձեռագրին մէջ՝ 8 անգամ:

5. Լ ձեւով շ, որ երկաթագրի 7րդ ձեւին շարունակութիւնն է. թէ գլուխը, թէ մարմնը եւ թէ պոչը ուղիղ գծէ կազմուած. կը գտնուի Երերոյքի 1028 թուի արձանագրութեան մէջ (Շող., թ. 19) 8 անգամ:

6. Շղագիր և ձեւին նման և որ գործածուած է Անիի 622 թուի արձանագրութեան մէջ (Շող., թ. 4). ասիկա երկաթագրի է, բայց ձեւով իսկապէս բոլորգրին կը պատկանի եւ մեր շ ձեւին կորացած գլխին հնագոյն օրինակը կը ներկայացնէ, աւելի հին քան վերի 4րդ ձեւը:

Վերոյիշեալ բոլոր ձեւերը հետզհետէ կը քաշուին գործածութենէ եւ կը յառաջանայ նոր ձեւ մը՝ կը գլխով եւ հորիզոնական պոչով. այս է մեր արդի բոլորգիր շ ձեւը: Բայց ասիկա ալ սկիզբէն բաւական տարբեր է. կոր գլուխը մեծ, անշնորհը եւ անհամաչափ է, իսկ ամբողջը կը սկսի տողին վերէն: Այսպէս կը գտնենք տառս Տուտէորդւոյն 1154 թուով ձեռագրին մէջ (Այրարատ, էջ 167): Վերը յիշուած առաջին ձեւին հետ միասին, եւ մանաւանդ կոստանդինի 1271 թուի գաշնագրին մէջ (Այսուան, էջ 210): Տառին զլիսի այս մեծութիւնը, ինչպէս եւ ամբողջական ըլլալը այն պատճառաւ է որ այն ժամանակ դ տառն ալ շ գրին ձեւն ունէր եւ երկուքը իրարմէ կը տարբերէին միայն անով, որ մէկը ամբողջական էր, միւսը ստորնական: Երբ դ տառին թեւը բարձրացաւ վեր, այլ եւս շփոթութեան երկիւզա վերջացաւ եւ շ տառն ալ միւսներուն համաչափութիւնը պահէլու համար դարձաւ ստորնական, ինչպէս կը գտնենք հիմայ:

Արդի ձեռագրին մէջ տառս բոլորգրի ոճով է եւ պոչի օբէնքներու համեմատ ունի բոլոր տարբերակները:

Արամեան ոճին մէջ տառս ստացած է Շ ձեւը, որ հնարուած է միջին-մեսրոբեան Շ ձեւին վրայէն եւ գարձած վերնական տառ՝ միայն ան նպատակով, որ եւրոպական վայելքագրութեան հետեւելով՝ մեր այրուբենէն ստորնական տառերու թիւը մասամբ կրծատուի:

ո, ո, ո.

Երկաթագրէն մինչեւ հիմայ նոյն ոճը կը պահէ, ինչպէս եւ արդի ձեռագրին մէջ, ուր կան

քանի մը տարբերակներ. երկու սիւներու կապը կրնայ առնուիլ վերէն, ինչպէս օրէնքը կը պահանջէ, կամ նաեւ թեք ձեւով (ինչպէս ոռւս. Ա տառին մէջ). կրնան նաեւ երկու սիւները օղակածեւ կազմուիլ եւ այն ժամանակ տառս դրեթէ կը ստանայ Փրանսերէն գլխիվայր դարձած երկու ձեռագիր թթ տառի ձեւը:

Հ Ա Յ

Երկաթագրի մէջ տառս ունէր 2 ձեւը՝ աւելի կամ պակաս գոց բերնով, որ շատ նման ըլլալով Չտառին, նմանօրինակ ձեւափոխութիւններ ալ կրած է: Հոս ալ դժուարութիւն հանողը գլխաւորապէս տառին կլոր գլուխն էր, ուստի 2 գրին նման հոս ալ նախապէս ձեւացաւ վերէն վար իջնող յաւելուածական կոթմը: Այսպէս կը գտնենք Տուտէորդւոյն ձեռագրին մէջ՝ 1154 թուէն, անցման երկաթագրով (Այրարատ, էջ 167), ուր մօտաւորապէս Չ ձեւս ունի, դոյն կոթը աջէն ձախ թեքուած եւ ոչ թէ ձախէն աջ, պոչը Քւ յը առելի դէպի աջ երկարած, նմանապէս պոչը կլոր գլխին միացնող մասը Քւ յը առելի երկար, եւ ամբողջ պոչը վար կախուած: Աւելի յետոյ պոչին դէպի ձախ եղած մասը կը կրծաւուի եւ դէպի աջ երկարած մասը սովորականէն աւելի կ'երկարի. այսպէս կ'ըմբածնի թ. 379 ձեռագրին մէջ (ԺԳ. դար, Ըոլ., թ. 115), ուր տառին գլուխը գրեթէ Չ թուանշանին ձեւն ունի. նոյնպէս եւ 1181 թուէն Աւետարանի մը յիշաւակարանին մէջ (Ճիրակ, էջ 27), անցման երկաթագրով, ուր այդ երկար պոչը գեղեցիկ կերպով դէպի վեր դարձած ծայր մ'ալ ունի: Ինչպէս Չ տառին մէջ, նոյնպէս եւ հոս կրնայ տառին գլուխը երկու մասի բաժնուիլ եւ ոյն ժամանակ վերցիշեալ կոթը միջակէտի մը ձեւը կը ստանայ: Այսպէս է նոյն 1181 թուէն Աւետարանին մէջ: Երկու ձեւերուն մէջ ալ պոչը գլխին միմէջ երկու ձեւերուն մէջ ալ պոչը գլխին միմէջն ակածը շատ կարճ է եւ ամբողջ տառը տուածն վար կախուած:

2 տառի անսովոր ձեւ մ'ալ ունինք, որ կը գտնուի Տեկորի 964 թուէն խաչքարի արձանագրութեան մէջ (Ըոլ., թ. 15). փորագրութիւնը գրութեան մէջ (Ըոլ., թ. 15). փորագրութիւնը գլուխը շէ: Երկու պարագային ալ ուրիշ բան չի ձեւով է: Երկու պարագային ալ ուրիշ բան չի ձեւով է:

Աերցիշեալ բոլոր ձեւերը երկաթագրին առանձին տարբերութիւն չունին:

Նախ քան բոլորգրին անցնելը անշուշտ եղած է շրջան մը, երբ տառին կոթը բաւական երկարած եւ պոչն ալ միայն դէպի աջ երկարող թեւի մը վերածուած էր, մօտաւորապէս արդի ձեռագիր շ ձեւին պէս: Այսպիսի չ դեռ չեմ պատահած որեւէ ձեռագրի մէջ, բայց պէտք է որ գտնուածը ըլլայ Ժ. դարուն սկիզբը: Այս ձեւին մէջ տառին գլխի կամարածեւ մասը դիւրութեամբ կրնար ուղղուիլ եւ յառաջ գալ բոլորգիր չ ձեւը, ինչպէս կը գտնենք արդէն 971 թուէն՝ կ'ըմբածնի թ. 2679 ձեռագրին մէջ (Ըոլ., թ. 36): Համեմատութիւնը ճշտիւ նոյն է, ինչ որ 2>ձ, 2>չ.

2 տառի ուրիշ ձեւի մ'ալ կը պատահինք, այն է կոթէն բոլորովին զուրկ, ճշտիւ չ ձեւով. այսպէս կը գտնենք կոգովովի 999 թուէի ձեռագրին մէջ երկու անդամ. բայց հոս երկիւլ չկար շփոթելու չ գրին հետ, որովհետեւ վերջինս ունէր Շ. ձեւը: Սակայն կոգովովի ձեռագրիը նոյն տեղը երեք անգամ ունի նաեւ չ ձեւով, միայն թէ ամբողջապէս վերնական, մինչդեռ առաջին ձեւը ստորնական է: Բօլորգիր շ տառը տարածուելէ յետոյ՝ անշուշտ ւ գրին յիշեալ ձեւը խափանուած է:

Արդի ձեռագրին մէջ տառս բոլորգրին հետ նոյն է եւ պոչի ձեւափոխութեամբ կը ստանայ բոլոր տարբերակները:

Պ, Կ, Ա.

Երկաթագրին ոճը պահուած է մինչեւ հիմայ: Տարբերութիւնն այն է որ նախ առաջին երկու սիւները՝ որոնք երկաթագրի մէջ անհաւասար մեծութեամբ են, հոս վերածուած են միեւնոյն մեծութեան, ինչպէս կը պահանջէր բոլորգրի ոճը: Երկրորդ՝ երեք սիւներու կամարածոր կապը՝ որ առնուած էր վերէն, հոս իշած է տակը, ճշտիւ ինչպէս Ա տառին մէջ: Արդէն միջին եւ փոքր երկաթագրի, ինչպէս եւ անցման գրի մէջ սկսած էր պ տառի ձեւամբ, ուր առաջին եւ երկրորդ սիւները միանգամայն վերէն ու վարէն կապուած էին, իսկ երրորդ սիւնը միայն վերէն. այսպէս՝ Պ>Պ>ո. Վերջինս հմմտ. կ'ըմբածնի թ. 988 ձեռագրին մէջ՝ 1045 թուէն (Ըոլ., թ. 50), կ'ըմբածնի թ. 1890 ձեռագրին մէջ՝ 1174 թուէն (Ըոլ., թ. 62) եւն: Աւելի յետոյ ծագեցաւ նաեւ ուրիշ տեսակ մը՝ ուր առաջին եւ երկրորդ սիւները տակէն միացած էին, իսկ երկրորդ եւ երրորդ սիւները վերէն. այսպէս կը գտնենք Տաթեւի թ. 9 ձեռագրին մէջ՝ 1267 թուէն (Ըոլ., թ. 85) եւ Սմբատ Գունդստապիլ շղագիր ստորագրութեան մէջ՝ Սիսուան, էջ 71:

Այս ձեւը սակայն յաջողութիւն ունեցած չէ եւ տարածուած է միայն տակէն կապուած ձեւը, ինչպէս կը գտնենք արդէն 971 թուին, Էջմիածնի թ. 2679 ձեռագրին մէջ (Ըող., թ. 36) եւ աւելի յետոյ՝ Կոգովսի 999 թուի ձեռագրին եւ Երեբոյքի 1028 թուի արձանագրութեան մէջ (Ըող., թ. 15): Բայց անկէ քիչ առաջ, ինչպէս Տէկորի 964 թուի խաչքարի արձանագրութեան մէջ (Ըող., թ. 15) առաջին սիւները թէեւ արդէն հաւասարուած, բայց կամարը տակաւին ամբողջապէս վերէն է:

Արդի ձեռագրին մէջ գլխատառի համար որոշուած է կապը վերէն դնել, իսկ հասարակ տառերու համար վարէն. ոմանք սակայն այս վերջին ալ վերէն կը դնեն: Երեք սիւները սովորաբար հաւասար են, ոմանք սակայն առաջինը աւելի երկար կը դնեն, ինչպէս ա տառին մէջ, ուրիշներ երեք սիւներն ալ օղակաձեւ կը բռնեն, երբ իրար յաջորդող երեք ֆրանս. ձեռագիր էօս: Վերջապէս տակի պոչը ոմանք կը ձգեն ազատ, ոմանք աջէն թեւով մը կը միացնեն յաջորդ տառին, ուրիշներ այդ թեւը ձախէն կը դնեն՝ յ տառին նման ոլորելով:

ջ, ջ, ջ.

Երկաթագրին պէս՝ անցման շրջանին ալ տառս ունի զանազան ձեւեր. 1. Գլխուն երկու կորութիւնները իրարմէ հեռու, այսինքն վերի կողմէն բաց, իսկ տակէն միացած, պոչն ալ ալեծածան, հորիզոնական դիրքով, ձախ եւ աջ կողմէն: Այսպէս կը գտնենք Էջմիածնի թ. 1214 ձեռագրին մէջ՝ 1118 թուէն (Ըող., թ. 60). Հմմա. նաեւ Էջմիածնի թ. 379 ձեռագրը՝ ժդ գարէն (Ըող., թ. 115): — 2. Գլուխը գրեթէ քառակուսի ձեւով՝ գրուած տողին մէջտեղը, քառակուսին ձախ կողմը վերէն փոքրիկ փշեկ մը, իսկ վարէն՝ քիչ մը երկար կրծ մը՝ որուն ծայրը հաստատուած է իր պոչ՝ թեք գիծ մը, սակաւ ինչ ալեծածան, ձախ կողմը աւելի կարճ, աջ կողմը կրկնակի երկար: Այսպէս կը գտնենք Էջմիածնի թ. 1328 ձեռագրին մէջ՝ 1278 թուէն (Ըող., թ. 95): — 3. Գրեթէ նոյն ձեւով, գլուխը ձուածեւ, ձախակողմը՝ վերէն փշեկով, պոչը աւելի ուղիղ, միայն գեպի աջ երկարած, ձախը չկայ: Այսպէս կը գտնենք Տաթեւ-Էջմիածնի թ. 9/4139 ձեռագրին մէջ՝ 1267 թուէն (Ըող., թ. 86): — 4. Ճշտիւ այս վերջին ձեւով, միայն առանց փշեկի, պոչը միայն աջ կողմը երկարած եւ ծայրը վեր բարձրացած. այսպէս ունինք Էջմիածնի թ. 2679 ձեռագրին

մէջ՝ 971 թուէն (Ըող., թ. 36): — 5. Գլուխը արդի ձեւին պէս, պոչը միայն գեպի աջ եւ ալեծածան, պոչին ձախ ժայրը, տակէն՝ հաստ միջակէտ մը կացուած. այսպէս կը գտնենք 1181 թուով Աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ՝ անցման երկաթագրով (Երեակ, էջ 27): — 6. Բոլորովին արդի ձեւով չ, պոչը վայրահակ կամ ուղիղ, արդէն 1198 թուէն, Էջմիածնի թ. 2606 ձեռագրին մէջ (Ըող., Ըող., թ. 67) կամ քիչ յետոյ՝ 1215 թուէն՝ Էջմիածնի թ. 947 ձեռագրին մէջ (Ըող., թ. 76): Նյուը իր շլատառ՝ պոչը վեր ոլորած՝ կոստանդնի 1271 թուի դաշնագրին մէջ (Սիսուան, էջ 210): — Արդի ձեռագրին մէջ տառս կը պահէ բոլորդրին ձեւը, միայն ամրողապէս ստորնական է, մինչդեռ բոլորդրի մէջ գլուխը սողէն քիչ մը վեր կ'երկարի: Զեռագրին մէջ գլուխը կրնայ ըլլալ զուտ կլոր, տառին մարմինին ձախակողմը բոլորովին կից կամ քիչ մը անշատ, գլուխը մարմինին միացնող մազագիծը կամ քովէն, կամ տակէն, կամ մէջէն եւ կամ վրայէն առնելով, պոչն ալ ըստ օրինի բոլոր տարբերակներով:

ո, ո, ո.

Երկաթագրի ոճը կը մնայ մինչեւ հիմայ: Միակ տարբերութիւնը թեւին վրայ է, որ երկաթագրի մէջ՝ երկրորդ սիւնին մէջտեղէն կը սկսի եւ բոլորդրին մէջ ալ դեռ երկար կը շաշուակէ այնպէս մնալ:

Առաջին անգամ՝ 999 թուին (տես Կոգովտի ձեռագրիրը) գիծը կ'իջնէ վար եւ տառը կը դառնայ ո: Այնուհետեւ երկու ձեւերը հաւասարապէս կը շարունակեն իրենց գոյութիւնը, ըստ Ըողակաթի գոնէ մինչեւ 1335 թիւը, բայց անշուշտ նաեւ աւելի ուշ, մինչեւ որ վերջապէս ո ձեւը կը յաղթանակէ, ինչպէս որ է մեր տպագրին, շլատրին եւ արդի ձեռագրին մէջ:

Արդի ձեռագրին մէջ քանի մը տարբերակներ ունի տառս երկու սիւներու կապը կրնայ ըլլալ վերէն (ինչպէս ո տառին մէջ է), բայց աւելի յաճախ վարէն (ինչպէս ո տառին մէջ է): Ասկէ զատ՝ ոմանք երկու սիւները կը գրեն ուղիղ կամ օղակաւոր (իրք Փրանս. ձեռագիր կրկնակուօթ): Նորմալազարի հայոց մէջ տառս ունի անսովոր ձեւ մը, այն է երկրորդ սիւնը բաւական երկար, որով տառը կը ստանայ դ տառին ձեւը: Այս վերջիններ կը զանազանուի գլուխառապէս անով՝ որ դ տառին թեւը վերէն կ'առնուի, իսկ ո գրինը՝ մէջտեղէն:

(Շարունակնելի:)

Հ. Յ. ԱՇԱԽԵԱՆ